

Fekete Gyula

Közéleti naplórészletek

Emlékeim a negyvenes évekből

Erdély, 1941. augusztus

Egy évvel ezelőtt még vakmerő álom, irredenta jelszó, politikai frázis, ma fél valóság, égető kérdő-, fenyegető felkiáltójel, kötelesség, tisztázatlan fogalom. Sokan már megszokták, hogy van és szeretnék eltüntetni a vele kapott kötelességet, eltörölni a kérdőjelet, elsikkasztani a felkiáltójelet –, szeretnék félredobni az egészet, mint gyermek a megunt játékszert és új circenzésért kiabálnak.

Pedig amit megkaptunk, meg is kell tartani: a megtartásnak viszont első feltétele az, hogy ismerjük meg Erdélyt. Igaz, a betű csak léleekben vihet el az erdőktől borzas hegyek sűrű levegőjébe, történelmi városok barokk tornyai közé, s csak gyéren tudja tolmácsolni az élmény szülte hangulatot, de a szívekbe vetített képekből marad talán egy kis törmelék...

Tizenhárman – az Önképzőkör reménybeli törzsgárdája – a pünkösdi vakációban elindultunk Erdélybe. Kerékpáron, vonaton tettük meg az előre kitervelt körutat. Ha visszagondolok a kedves napokra, a két hónap óta kirostálódott emlékeimből egy-két epizód még mindig élesen kiválik.

Már túl voltam az első benyomásokon, s különös hangulatba ringatott a vonat ritmusa. Az utazás megszokott unalma valami egészen különleges érzéssel keveredett bennem. Az ablak mellett ültem és a fülledt levegőből bután és üresen bámultam a tájat. A fiúk nemzetiségi kérdésekről vitatkoztak, s egy ismeretlen útitárs is bekapcsolódott a vitába. Fontoskodva beszélt, mint aki jól ismeri a helyi viszonyokat, s tudja, hogy véleményétől függ a vita sorsa. Egy-két mondatfoszlányt én is elkaptam „... kiállhatatlan nép ez ... vadak és alattomosak ... soha nem lehet ezeket megszelídíteni... Át kell őket rakni a határon, ez az egyedüli orvosság...”

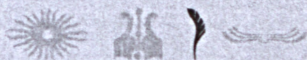
A románokról volt szó...

Nem érttem egyet a szónokló úrral. Az erdélyiek, akikkel eddig beszélgettünk, szinte kivétel nélkül a román középosztályt kárhóztatták. A regátból betelepített papok, jegyzők, tanítók voltak az erdélyi magyarság elnyomói, akik minden eszközt felhasználva saját szakállukra románosítottak, csaltak, panamáztak. Szegényebb honfitársaikat is ezek uszították a magyarság ellen. Különösen a telepítetteket. Ez volt az erdélyiek véleménye és ez az úr anyaországi volt...

De eszembe jutott egy élményem is.

Déstől Kolozsvárig kerékpáron mentünk, s egy oláh lakta falu alatt, miközben lemaradtam a hátzszakom igazítani, leengedett a hátsó kerék és a szelep felmondta a szolgálatot. Nem tudtam ugyan egy szót sem románul, mégis egykettőre ki lett javítva a hiba. Tudtak ők – különösen az öregebbek – magyarul. Tiszta magyar faluban sem tapasztalhattam volna nagyobb előzékenységet.

Erre az élményemre gondoltam és néztem kifelé az ablakon. A pályatest mellett oláh munkások álltak. Határozottan fel lehetett ismerni őket széles tüsszőjükről és jellegzetes ingvisele-

tükről. Az egyik tiszteletudó mozdulattal emelte le a kalapját, amint a vonat elhaladt előtte. (A többinek nem volt kalapja.) Hogyne emelte volna, mikor ez a vonat jelképezte számára nem az „új uralmat”, hanem a munkát, a kenyeret és a jobb életet.

A pünkösdi ünnepeket Kolozsváron töltöttük. A református gimnázium internátusába szállásoltak el bennünket. Második este szóba elegyedtem az egyik maturáló fiúval. Ő is kíváncsi volt – ahogy észrevettem – az „anyaországra” és én is kíváncsi voltam Erdélyre. Leültünk hát a szolgál-szoba elé, és beszélgetni kezdtünk. Percről percre növekedett a társaság. Negyedóra múlva már ott volt az internátus minden nagyobb diákja, akik vagy a távolság miatt nem mehettek haza vakációzni, vagy – amint legtöbbjüknél – mert falujukat elválasztotta tőlük az új határ. Egykettőre megismerkedtünk és közrefogtak. Mesélni kezdtek a megszállás éveiről – arról, amit már én is tudtam –, hogy milyen nehéz volt nekik magyarként élni, különösen reformátusként.

Sok bajuk volt a vallásukkal. Egy kis faluban meg akartuk nézni a templomot. Felkaptam egy ott ácsorgó gyereket a biciklire, hogy megmutassa, merre lakik a harangozó. Közben beszélgettünk.

– Kik laknak a faluban? – kérdeztem.

– Románok.

– Magyarok nem laknak?

– Hát akik abba a templomba járnak, – mutatta a gyerek a református templomra. – De azok igen kevesen vannak.

– Te magyar vagy ugye?

– Nem, én román vagyok, de anyám „magyar” vallású. Az apám meg katolikus volt, de már a román templomba jár...

– Bizony – mondta az egyik – sokszor a sor végére kellett nekünk a hivatalban állni, mert „magyar” vallásúak voltunk. De ez nem esett olyan rosszul, hiszen idegenek bántak így velünk. Magyaroktól a sértés rosszabbul esik. Futballcsapatunk az ünnepekre N... városba utazott. Az első este szállást kaptak az ottani gimnáziumban, de másnap, mikor az igazgató megtudta, hogy más felekezeti iskolához tartoznak, kitétte a szűrüket. Pénzért sem volt hajlandó további helyet adni...

Másra tereltem a szót: „Mit szóltok a levante intézményekhez?” (Bizakodva tettem fel a kérdést, mert még a hároméves gyerekek is „szébb jövőt” kiabáltak felénk a kis székely faluban, ahol keresztülkarikáztunk.)

Hallgatnak, aztán összerosolyognak, mint akik egymás között már megtárgyalták az ügyet: „Szép, szép, de mi szebbnek gondoltuk. Éppen a minap volt itt az anyaországból egy csoport. A vezetőjük sorakozásnál összetette a kezét, úgy rimázkodott, hogy álljanak sorba. Mi azt hittük, nagyobb fegyelem van a levanteknél.”

„Aztán bántott az is, hogy olyanformán jönnek ide, mintha állatkertbe jönnének. Szinte csodálkoznak rajta, hogy mi is beszélünk, gondolkozunk és hosszúnadrágban járunk.”

Futballmérkőzésre hívtak ki. Bántott, hogy milyen lenézően viselkedtek: „No, gyertek fiúk, pakoljuk meg ezt a népet!... Van-e gólzsákokot, mert ha nincs, le se állunk...” stb. Ahogy megvertük őket az egyik odajött hozzám. „No – mondta leereszkedően és megveregette a vállamat – ebben az egyben elismerem, hogy egyenlők vagyunk, de másban tanulhattok tőlünk! – Jönnétek csak kézilabdázni!” – Minden vágyunk az volt, hogy kiállhassunk velük kézilabdázni, de sajnos nem lehetett. Pedig abban aztán mi is otthon vagyunk!...

Éghetett a képem kedves honfitársaim miatt!

De jött a többi: „Még az is nehezünkre esik, hogy bírjuk megszokni a címzéseket. A románoknál mindenki „domnu” volt. Jó volna ezt Magyarországon is bevezetni. Sok bajunk lesz még

belőle, hogy nem ismerjük a hazai viszonyokat, szeretnénk valahova az anyaországba munkatáborba menni – így könnyebb lesz az ismerkedés, de már mindenütt betelt a létszám.” Kezdtem magam már szorongatott helyzetben érezni, de mintha csak észrevették volna, vizsgálni kezdtek: „Azért ne gondold, hogy nem vagyunk különben megelégedve az új helyzettel. Különösen a tisztviselő osztály becsületessége és megbízhatósága tűnt fel nekünk.” Valóban elbeszéléseiből megértettem, miért omlott össze szinte napok alatt Nagy-Románia. Az államszerkezetet teljesen elkorhasztotta a panamázás. (Marosvásárhelyen beszéltek a diákok, hogy egyszer egyik elkésett társukat észrevette a rendőr, hogy az internátus ablakán akart bemászni. Tüstént lecibálta és erővel be akarta vinni az őrszobára. Pár lej borraivalért azonban hajlandó volt ő maga feltolni az elkésett ifjoncot.) No, a kolozsvári rendőrök sem maradtak el az efféle dolgokban. Amint a fiúk beszéltek, a tavalyi nyolcadikosok nagy bajban voltak. Hagyomány volt ugyanis náluk az éjjelizene, de a kormány szigorú rendelete megtiltotta. A végén egy rendőrt fogadtak, aki illő honorárium ellenében hajlandó volt kísérni őket és megvédeni minden hatósági beavatkozástól. A mi tisztviselőkarunk nem ilyen – mondták. Ez szép, de én mást is tapasztaltam. Túlságosan megtartják a „három lépés” távolságot. Ez nem szép.

Sárospatak „lefejezése”, 1948

Az alábbi jegyzet dr. Orbán István egykori sárospataki történelemtanárom – „Pici” – tájékoztatása alapján történt, a Református Gimnázium államosításának előkészületeiről. Hazug és alaptalan vádak sorozata, amelyeknek akár egyik fő vádlottja lehetett Orbán tanár úr, mégsincs benne elfogultság, hűvös tárgyilagossággal foglalta össze az eseményeket.

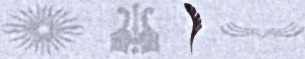
1948. március 8-án fogadta a tanári kar az államhatalom küldötteit: dr. Kovács Máté államtitkárt, Aczél György országgyűlési képviselőt, dr. Jánosi Ferenc volt református lelkész miniszterhelyettest. A küldöttek, összefoglalva, az alábbi vádakkal illették a tanári kart és az ifjúságot.

1. *(Eleje nem érthető)* ...s általában a jobboldali eszmék és pártok iránt. Rokonszenveznek Vatai Lászlóval és a többi volt kisgazdapárti összeesküvővel. Horthy-tisztekkel töltöttek be állásokat, miközben két haladó szellemi gimnáziumi tanárt elbocsátottak.

2. Maradt a régi vezetőség és közszellem. Az iskola főgondnoka Farkasfalvi Farkas Géza császári és királyi kamarás, a gondnoka dr. gróf Bethlen Pál. A régi rendszer arisztokratái. A tanárok és a tanulók református létükre rokonszenveznek Mindszenty bíboros reakciós, népellenes politikájával, és kiközösítik, elszigetelik a haladó gondolkodású tanárokat.

3. Korszerűtlen a történelem és a társadalomszemlélet. A szabadságharcokról, a munkásmozgalomról, 1848-ról, Marxról, Engelsről, akár a Szovjetunióról idegenkedéssel, kényszeredetten, hivatalos hangnemben nyilatkoznak meg. A történelemben a régmúltat dicsőítik, nacionalista szelleműek, a haladással szemben a reakciót értékelik. A nyugati kapitalista államok, a polgári demokráciák iránt általános a rokonszenv. Lebecsülik a jelent, nosztalgiát éreznek a múlt iránt. Noha csak népi demokrácia létezik, ők a polgári demokráciát helyeslik. Népellenes nézet, a „Harmadik út” hívei.

4. Patak szellemi fejlődése 1944-ben megrekedt. Pedig a felszabadulás óta hatalmas politikai, társadalmi, szellemi, gazdasági fejlődés, átalakulás történt. Lelkesednek a népi írókért, főleg Veres Péterért, akinek a kiválást, a passzivitást illető írásait méltatják. Nem hajlandók viszont elismerni a szocialista írók, költők, a szovjet irodalom értékeit. A tanári kar és az ifjúság kompromisszumokra hajlamos, megalkuvó szellemű, sokszor nem vall szint. Nem áll ki bát-

ran demokratikus meggyőződése mellett. Politikailag nem iskolázott. Nem ismerik valóságos helyzetünket és helyünket a szocialista nemzetek között. Elítélik a népi, a szociális haladást, a népi demokráciákat. És sovíniszta nézetűek a szomszéd népek iránt. Az átképzések formális jellegűek, hivatalos kényszerűségből jönnek létre. Nincs reális politikai érzéke sem a tanári karnak, sem az ifjúságnak. Szólamokat hangoztatnak meggyőződés nélkül.

5. Kettős, kegyeskedő szellemű nevelés folyik. Igazán haladó szellem nincs jelen. Az igehirdetés nem népi, mai irányú, hanem elvont, misztikus, irracionalista szellemű.

6. Eleven a nacionalizmus. A szocialista, demokratikus hazafiság helyett a régi úri Magyarországot emlegetik. A múlt érdemeit eltülozzák, a jelen hibáit felnagyítják, kiszínezik.

7. Tagadják a materializmus és a természettudományok fontosságát. Humánjellegű, idealista, korszerűtlen, vallásos nézeteket vallanak. Nem ismerik a természettudományok fontosságát, a materializmus lényegét, főképp pedig a marxizmust és a szovjet tudományt.

8. A tanulók között ma is fennáll az úri kaszt kivételezettsége. Kevés a munkás- és paraszt származású diák. Nincs kellő utánpótlás, mert a szegény diákok tanulását megnehezítik. Pedig Patak a „szegények iskolájának” hirdeti magát, fitogtatván demokratikus érzéseit. Miközben a régi uralkodó osztályok, nagybirtokosok, mágnások, bankárok, magas hivatalnokok gyermekei élveznek elsőséget. Valóban keresztény-eredetű szegénydiák kevés van. A kollégiumokban nincs helyük. A tanári kar tagjai nem lépnek be a demokratikus pártokba, kommunista párttag csak egy van köztük.

9. Nincs kapcsolat a népi kollégiumokkal. *(Megjegyzés: épp ezekben a napokban verte szét a népi kollégiumokat a Magyar Kommunista Párt.)* Az „Angol Internátus” ma is egy úri kaszt nevelőintézete. Ide még a kitűnően tanuló népi származású diákok sem juthatnak be. Az angol nyelvet örömmel, az orosz kényszeredetten, hivatalos utasításra tanulják. Az Intézet neve is reakciós. Az internátusokban is hitbuzgalmi, reakciós, nacionalista nevelés folyik, igazi haladó nevelés helyett.

Orbán tanár úr megjegyezte még, hogy Jánosi Ferenc szerint a múltban alig tanulhatott Patak szegény, tehetséges diák. Voltak itt a nagyurak gyermekeit kiszolgáló úgynevezett, szolgadiákok, megalázó körülmények között tanulva. Az iskola a rosszemlékű múlt maradi szellemét képviseli. Ezért van nagy változásra szükség, hogy az iskola legyen méltó hírnevéhez, és korszerű feladataihoz. *(Megjegyzés: Jánosi Ferenc teológus korában kis-internátusi felügyelőnk volt, Zugásznak hívtuk. Ő maga is szegénydiákként végezte el a gimnázium nyolc évét és a teológiát, hogyan nyilatkozhatott meg így?)*

1948. április 4-én Rákosi Mátyás a Rákóczi vár kertjében országos jelentőségű beszédet mondott. Utána ellátogatott a gimnáziumba, ő is a tanári kar előtt, a fentiekhez hasonló szellemben nyilatkozott meg.

(A volt pataki diák Fekete Gyula Naplóm a történelemnek címmel állítja össze 1941-2000 közötti közéleti naplója köteteit. Célja, hogy egyedülálló forrást kínáljon a magyar történetírásnak. A szerző Sárospatakot szellemi szülőföldjének tekinti – Bodrog-parti szerelmeink c. regényében nyolc gimnáziumi évének állít emléket –, a fenti részleteket a készülő műből választotta ki, és bocsátotta szerkesztőségünk rendelkezésére. A közlés lehetőségével örömmel élünk, Fekete Gyulának további alkotó éveket kívánunk!)